

Robinson

és a közgazdászok

Nem kizárt, hogy a „sziget” már csak azért is kedves központi modellalkotó fogalommá vált a közgazdaságtanban, mert e tudomány jeles képviselői közül nem kevés szigetországban vagy olyan országban élt és alkotott, amely méreteinél fogva nyugodtan tekinthető zárt szigetnek a világ egészében. Onnan nézve könnyen támad olyan érzete az embernek, hogy vagyunk „mi”, és a van a „világ többi része” („rest of the world”). Jellemző (volt) e világra a zártság, ha nem is az elzártság, és az az érzés, hogy minden önmagából magyarázható („minden egyéb tényezőt változatlanak tekintve”). Hogy ezért-e vagy másért, de tény, hogy a „szigettársadalom”, a „szigetgazdaság”, és nem kevésbé maga „Robinson” kedves visszatérő motívuma (mintegy vándormotívuma) közgazdasági értekezések hosszú sorának.

ÖKOSZIGET ARANYKORA

Valamikor a boldog hatvanas–hetvenes években, mikoron a világ még szabályozhatónak, sőt megrendszabályozhatónak tűnt, amikor Keynesről legalább annyit mindenki tudott, hogy felfedezte a gazdaság finomhangolásának eszköztárát (v. ö. J. S. Bach: *A jól temperált hangolt zongora*), és az egyetlen megválaszolatlan kérdés csak az volt, mikor jutunk már végre az aranykorba, a gazdasági folyóiratok hasábjain hosszasan sorjázta a növekedési modellek, amelyek épp ezen utolsó kérdést voltak hivatottak megválaszolni. Ekkoriban született Phelps úr meséje Öko szigetéről. (Phelps az egyik legeredetibb amerikai közgazda volt, ám ötleteit általában mások ár-

nyékában fogalmazta meg – Friedman–Phelps-modell, Taylor–Phelps-modell... – így a Nobel-díjról mindig lemaradt.)

Phelps meséje szerint Öko szigetén nagy egyetértésben élnek a szigetlakók. Termelnek, fogyasztanak, felhalmoznak a maguk tudatlan boldogságában. A sziget bölcsei pedig török fejüket, hogyan tehetnék még boldogabbá az emberek életét. Hosszú töprengés után összehívják a sziget lakóit. Már csak ezért is fontos a sziget, hogy csak úgy össze lehet hívni a szigetlakókat, mint a szép emlékü görög poliszokban. Van is a mesében némi áthallás!

A sziget bölcsei először a társadalmi hasznossági függvény fogalmát ismertetik meg a boldog szigetlakókkal. A szigetlakók alapvető jóérzete a sziget egészének hosszú távú fogyasztásától függ – így a bölcsek. Ám ha ma maximalizáljuk a fogyasztást, akkor miből lesz holnapi termelés? – hangzik a kérdés, és bennünk erősödik a *déjà vu*, és már várjuk az aranytojást tojó tyúk levágására történő utalást. De nem, a bölcsek folytatják okfejtésüket.

Megosztják a szigetlakókkal töprengéseiket, és hosszabb, matematikai képleteket sem nélkülöző levezetés után ismertetik velük a szinte pofonegyszerű eredményt. A szigetlakók ujjongva fogadják a javaslatot, melyszerint a szigeten a megtakarítási ráta ettől kezdve éppen a tőke határtermelékenységgel egyezzen meg! Mindenki azzal a jóleső érzéssel tér haza, hogy ha továbbra is szépen egyenletesen szaporodnak, éppen munkájuk határtermékét fogyasztják el, és éppen tőkájük határtermékét takarítják meg és fektetik termelő jóságokba, akkor máris ráállhatnak az aranykori növekedési pályára, és beköszönt a tartós és változatlan (stacioner) boldogság kora.

Boldog sziget! Sem ellentétek, sem kicsinyes egyéni érdekek nem állnak az aranykor elérésének útjába. A bölcsek javaslatát mindenki elfogadja, és „egy emberként” betartják a fogyasztás/megtakarítás arany szabályát. El is érnek az aranykorba! Tényleg „egy emberként” cselekszenek, hiszen ezen idilli társadalom – akár egy ember – képes a kollektív bölcsességre. A kollektív racionalitás híveit azóta is mélyen elgondolkoztatja, hogy miért csak Őko szigetén van ennyi bölcsesség. Annak idején, a kollektív bölcsességet sugalló békebeli szocializmusban miért nem jutottunk el az aranykorba? Hiába számították ki a bölcsek, hogy mondjuk 27,5%-os felhalmozási ráta mellett éppen oda jutunk. Emlékszem, boldogult egyetemista koromban még a rakéta-matematikából átvett irányításelméleti eszköztárral (turnpike elmélet, optimális irányítás, optimalizálás függvényterekben...) is megismerkedtünk, hogy meg tudjuk határozni, hogyan lehetne éppen az optimális pályára juttatni páratlanul szépen fejlődő gazdaságunkat. És ne tessék hiú ábrándokba ringatni magukat: azok a modellek, amelyek rakétaként terelték a gazdaságot az aranykorba, nem keletről, hanem nyugatról érkeztek. A különbség csak annyi volt, hogy ott referenciapályaként kezelték ezeket, és méregettek a tőlük való eltérést, de valójában nem gazdaságpolitikai cselekvési programot jelentettek, nálunk pedig megkísérelték termelőerővé varázsolni a tudomány eredményeit, azaz ráterelni a gazdaságot az össztársadalmilag optimális pályára.

Akik a ma gyakran polcokon porosodó ún. szocialista reformirodalmat vagy annak legalább egy részét végigböngészték, vagy akik csak egyszerűen „azt”, „ott” végigélték, azoknak van némi sejtésük arról, hogy az Őko szigetén működő normatív modell miért nem működik egy nem eszmei „szigettársadalomban”, miért nem az „aranykor”, hanem a „hiánykor” lett ezen kísérletek gazdaságelméleti meghatározó kategóriája.

Egy klasszikus példa a növekedéselmélet egészen különleges, saját útját járó zsenijétől, Jánossy Ferencről. A gazdaságban eldöntött fő arányok torz megvalósulásának semmi nem áll útjában: hatalmas összkibocsátás-növekedést konstatálhatunk egy gazdaságban, ahol egy bánya, egy kisvasút és egy villamoserőmű működik. A bányában szorgalmasan bányásszák a szenet, amelyet a kisvasút visz az erőműbe, míg az ott termelt áram működteti a bányagépeket és a kisvasutat. A modell gyönyörű: minden központi mutató, előírás, termelési arány be van tartva, csak éppen a masiniszta, a bányász, az „erőművész”

nem tudja mire költeni a bérét. Kenyér márpedig nincs, mert anélkül is kialakultak az optimális termelési modell arányai – csak éppen semmi nem keletkezik belőle. Ha viszont nincsenek szigorúan rögzített központi célok, arányok, tervek, ha nincs zárva az egyéni robinsonkodás, akkor e körkörös termelési modell sarkán már másnap megjelenik Kohn bácsi magánpéksége, aki kenyeret süt egyelőre importált lisztből. És ez az egyetlen pékség lassan szétfeszíti a körkörös nullatermelésű agrém-modellt.

Akik pedig kíváncsiak arra, miből adódik a baj, azok számára igen hasznos olvasmány Orwell *Állatok farmja*, amely érezteti a kollektív racionalitás belső ellentmondását. Molly, a ló nagyon örül, hogy ők majd mind boldogabban és jobban fognak élni, de ő a színes szalagokat szereti, és ha azokat nem hordhatja, akkor az eljövendő aranykor az ő egyéni hasznosságfüggvényében igencsak leértékelődik, számára az első pillanattól hiánytársadalom az „Állatok farmja”. A „mindenki egyformán termel, felhalmoz, fogyaszt” matematikailag roppant egyszerű formulája pedig a „mindig vannak egyenlőbbek” sajátos filozófiájához vezet el előbb-utóbb.

A nosztalgia az egyetlen hatalmas üzemenként tervezhető és irányítható gazdaság iránt ma már csak bűvópatakként tér vissza, valahogy beletörődünk, hogy a kollektív racionalitás nem érvényesíthető „vérrel és könnyekkel”. Az Őko szigeti mese azért persze még szép, és lelkünk mélyén szeretnénk egy ilyen békés, egyenletesen fejlődő, gyarapodó, kiegyensúlyozott aranykorban élni. Csak hát be kell látnunk, hogy a közös társadalmi hasznossági függvényt mind a magunk Robinsón módján szeretnénk megvalósítani.

ROBINSON, A MAGÁNYOS HŐS

Bücsúzunk hát el Őko boldog lakóitól, és ismerjük meg a nélkülözést és a küszködést. Jöjjön Robinson, a magányos hős!

A kiindulópont tehát a hajótörött Robinson, aki tépetten, ázottan, kimerülten keveredik az ő lakatlan szigetére. Csak megfelelő szemüveget kell választanunk, és máris felfedezhetjük, hogy Robinsont csupa közgazdasági probléma gyötri. „Persze az éhségen és a szomjúságon kívül!” – vághat bárki közbe, látszatra jogosan. Elnéző mosollyal fogjuk vissza felbuzdulását: az éhség és a szomjúság éppenséggel a

legalapvetőbb közgazdasági kérdés, és Robinson éppen azon van, hogy megoldja ezeket.

Már első döntése is klasszikus közgazdasági, ún. *időallokációs* döntés volt, amelyet akkor hozott, amikor még csak úszott az életéért a sziget felé. Hiszen az úszástól a túlélést remélhette (a túlélésnek pozitív a hasznossága), az úszótempók közötti pihenés viszont jólesik neki (tehát a pihenésnek is pozitív hasznossága van). Pozitív hasznosságú az úzás, és pozitív hasznosságú a nem-úzás, az idő viszont korlátos, tehát el kell döntenie, mi Robinson szempontjából az optimális időkihasználás. Amíg a világ bármely helyzetében fel tudjuk fedezni azt a döntési helyzetet, ahol jól megfogalmazhatók a korlátok, és következtetések a preferenciák, azaz a választást nem zavarják össze nem egyértelműséget sugárzó jelek, addig a hagyományos (főáramlatnak nevezett, avagy más néven mainstream) közgazdaságtannak hasznát vesszük. A probléma olyan Robinsonnal van, aki a kétszersültet jobban szereti a kecsketejnél, a kecsketejet jobban szereti az erdei magvaknál, de az erdei magvakat többre becsüli a kétszersülnél. A nem következetes Robinsonról el lehet meditatálni, de lásuk be, ez már egy másik világ.

Ez a racionálisan döntő Robinson a közgazdasági gondolkodás egyik alapmodellje lett. Ezt a megközelítést akár a végletekig lehet vinni. Gary Becker éppen arra kapott Nobel-díjat, hogy a végletekig vitte. „Minden döntés, a világ minden jelensége magyarázható az egyéni döntéshozó racionalitása alapján”, hirdette, és a racionális döntésről szóló nem túl vastag könyvecskéjében a házasságtól kezdve a diszkriminációig bezárólag a – konzervatív módon a közgazdaságtantól esetleg messze eső társadalomtudományok (szociológia, (szociál)pszichológia stb.) felségterületének tekintett – jelenségek mind-mind magyarázódni látszódtak az egyén racionális döntéshozatala, a közgazdasági alapaxiómák segítségével.

De vissza a magányos szigethőshöz! Robinson kénytelen szembenézni azzal a ténnyel, hogy a rendelkezésére álló dolgok meglehetősen végesek. A hajóról magával mentett élelmiszerből nem fog tudni sokáig megélni. Döntenie kell. És ettől kezdve minden döntése enyhe közgazdasági árnyalatot kap. Mert minden döntés része lesz a szűkösséggel való szembenézés. Mennyi kétszersültet egyen meg ma, és mennyit tegyen félre holnapra? Az egyéni fogyasztó számára nagyobb a hasznossága a mai fogyasztásnak, mint a holnapinak – fogalmazznak az elemi közgazdasági tankönyvek, és ezt mindenki érti, hiszen „jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok”. Robin-

sonunk tehát messze jövővel komolyan összevet jelenkort, és máris beosztja kétszersült-adagját, illetve – „egyszerű” közgazdasági nyelven – egyéni preferenciája alapján allokalja fogyasztását. Nos, nem is tudja, hogy az egyik legbonyolultabb modellt oldotta meg: meghatározta a szubjektív kamatlábat, ennek segítségével kiszámította a holnapi kétszersült-fogyasztás mai jelenértékét, összevetette kétszersült-készletét fogyasztási céljaival, és meghatározta optimális fogyasztási pályáját. Szegény Robinson! Mindeközben fogalma sem volt róla, hogy a gazdaság működésének egyik alapvető modelljét állítja fel, amelynek segítségével még a tőzsdék működéséről is képesek vagyunk többet mondani, mint banális általánosságokat.

Robinson a *mikroökonómia* hőségévé vált. A mikroökonómia „a gazdaságelemzés azon része, amelynek érdeklődése középpontjában sokkal inkább az egyén (a természetes egyén vagy az egyedi vállalat) döntése áll”. Ez mind szép, de mi mindennek az értelme? Miért érdekes számomra Robinson döntési modellje (ami ráadásul a maga már említett végletes racionalitásával egyáltalán nem biztos, hogy összhangban van akár csak a pszichológia eredményeivel)? A mikroökonómia nem is áll meg Robinsonnál: legalább ennyire izgatja az a kérdés, hogy összehangolódna-e a különböző szigeteken magányosan élő Robinsonok döntései, lesz-e bármilyen jól leírható eredménye a sok egyéni optimumnak.

Arra a kérdésre, hogy mi hangolja össze a sok különböző szigeten élő Robinson döntését, a hagyományos közgazdaságtan válasza: az árak. Az elszigetelt Robinsonok kereskednek egymással, egy piacon találkoznak, ahol kialakulnak az árak. A magányos és elszigetelt Robinson azért is kell, mert egy-egy Robinson nem tudja befolyásolni az árakat, a Robinsonok számára a piaci árak olyan adottságok, amelyek a döntéshez szükséges egzogen információkat biztosítják. Az elszigetelt Robinsonok döntéseit az árak kapcsolják össze, és biztosítják, hogy az elszigetelten, de ugyanolyan információk alapján döntő Robinsonok döntései összehangoltak legyenek. Ez maga az úgynevezett általános egyensúlyi megközelítés.

Az általános egyensúlyelmélet a gazdaság egészének működési mechanizmusát leíró modell, amelynek alapjait pompásan megérthetjük a mi magányos, lakatlan szigeten élő Robinsonunk példája alapján. Az általános egyensúlyelméletben nem az egyensúly a lényeges, hanem a világ szemlélete: az egyensúly csak referenciapont, amelyhez minden viszonyítha-

tó. A szemlélet a lényeges: a gazdaság eszerint arról szól, hogy magányos szigeteinken döntünk, és nem kizárt, hogy e döntések mégis konzisztensek lesznek. Anélkül, hogy Öko sziget bölcsei megmondanák, mi a jó. Nos, jó lenne, ha ennyire leegyszerűsíthető lenne a mikroökonómiai megközelítés, és ily könnyen elintézhető lenne a makroökonómia. Sajnálatos módon a közgazdák és más gondolkodók széles táborának azóta még abban sem sikerült egyetértésre jutniuk, hogy a referenciapont valóban az egyensúly, a döntések konzisztenciája kell, hogy legyen. Ki azt látja a szlalomban, hogy szegény versenyző mindjárt elszáll a pályáról, ki azt, hogy noha hol jobbra dől, hol balra, de végül is egyenesen száguld a győzelembe. Ki 1929, 1987 októbere, 1998 augusztusa szemüvegén keresztül próbálja megérteni a globális pénzügyi piacok működését, és egyre mélyebb visszaeséseket lát, ki úgy érzi, hogy lám-lám, a globális piac egyre inkább képes az önstabilizációra, hiszen az egyre mélyebb visszaeséseket egyre gyorsabb kilábalás követi. De ezzel már nagyon messze jutunk Robinsontól és az ő magányos szigetétől. Inkább térjünk vissza hozzá!

A PÉNZ ÉS A ROBINSONOK

Akár feltűnt az előző fejezetben, akár nem: tény, hogy Robinson, sőt a különböző szigeteken élő sok-sok Robinson kapcsán anélkül tudtunk beszélni a döntések összehangolódásáról, az árak koordináló szerepéről, az egyensúly kialakulásáról és az attól való eltérésekről, hogy egy szót is ejtettünk volna a pénzről. Sokak szemében teszi gyanússá a mikroökonómiai alapozást és az egyensúlyelméleti megközelítést, az egész Robinson-alapú gazdaságfelfogást, hogy a gazdaság alapkérdéseire anélkül tud választ adni, hogy a pénzt a szájára venné.

Sajátos az a tanácstalanság, amellyel a közgazdasági elmélet nem tud mit kezdeni a pénz fogalmával. Sajátos, hogy úgy képes leírni a gazdaság egészének működését, hogy ahhoz nincs szüksége a „pénz” fogalmára. De lássuk be, hogy az általános egyensúlyelmélet csak annyit mond, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén létezik olyan árrendszer, amely mellett az atomizált, de hasonló logikával gondolkodó Robinsonok döntései egymással konzisztensek lesznek. A döntések eredményeként létrejövő árak és szolgáltatások konkrét cseréjével nem foglalkozik.

Furcsa módon amennyire triviális a köznapi logika számára, hogy a pénz értékes és hasznos valami, annyira nem tudunk még ma sem kielégítő magyarázatot adni arra, hogy miért van ez így. Pontosabban csak bizonyos külső feltételek megváltoztatásával lehet indokolni a pénz meglétét és értékességét. A világ modellszinten tökéletesen jól elműködik pénz nélkül, minden pénzgazdasághoz lehet olyan barter (pénz nélküli csere) gazdaságot konstruálni, amely „nem rosszabb” (ebbe a „nem rosszabb” most nem megyek bele, mert a pontosítás első menetben csak egyre zavarosabbá tenné a fogalmat).

A magányos Robinsonnak biztosan nincs szüksége pénzre. A pénz hasznosságát általában azzal szokták indokolni, hogy ha már három Robinson van, az egyik kenyeret süt, de cipőre lenne szüksége, a másik cipőt készít, de tejet inna, a harmadik tehénkét tart, de épp kenyeret enne, akkor e körkörös csere nehezen bonyolítható le egy valamiféle pénznek nevezett eszköz nélkül. Azaz inkább véletlen, semmint szabály az igények kétoldalú egybeesése. De miután a pénz lebonyolította a cserét, ki is kerülhet a gazdaságból. A nagy kérdés: miért marad benn? Miért válik értékessé?

Egy kicsit más oldalról közelít a pénzhez, és indokolja fennmaradását az a fabula, amely nem szakít Robinsonnal és a szigettel. Csak éppen azt tételezi fel, hogy nem egy, hanem két Robinson él a szigeten. (Figyelem! Elég kettő, nem kell három, mint az előbbi cseregazdaságban!) Tételezzük fel, hogy a két Robinson megállapodik egymással, hogy egyik este az egyik főz és vendégeli meg a másik Robinsont, a másik este a másik. A rendszer egészen jól is működik egy ideig (a társadalmi közmegegyezés konvenció hatalma!). Egyik este azonban a két Robinson nem tud megegyezni, melyikük is a soros. Szó szót követ, már majdnem öltre mennek, de győz a józan ész: megegyeznek, hogy ezentúl az a Robinson, amelyik vendégségbe megy, magával visz egy ritka, gyönyörű szép opálszínű követ, és otthagyja cserébe a vacsoráért. A rendszer újra működik: amelyiknél a kő van, tudja, hogy este ő mehet vendégségbe, amelyiknél nincs kő, az tudja, hogy ő a soros szakács. (A közgazdász hallgatók számára: ebből nőtt ki a mai monetáris elméleteket meghatározó *cash in advance* modell.)

A kő alapvető funkciója, hogy el lehet cserélni vacsoráért. A kő tehát csereeszköz. De közben „méri” is a vacsora értékét: egy vacsora éppen egy követ ér. Ha valamelyik Robinson éppen fogyókúrázni kezd, akkor félreteszi a követ, és csak akkor veszi

elő újra, amikor ismét vacsorára vágyik. Ily módon a kő tárolja a „vásárlóerőt”, átmenetileg felhalmozható, majd újra felhasználható. Mindent tud, amit a pénznek tudnia kell. Szükség volt a kőre a rendszer működéséhez? Láttuk, hogy nem, hiszen a kő előtt is működött a rendszer. De kényelmesebbé tette a működést, a társadalmi szerződést „materializálta”. A pénz tehát alapvetően felesleges valami, ami olajozottabbá teheti a gazdaság működését, mert az elszigetelten élő embercsoportok közötti szerződéseket formalizálja, jogászi beavatkozás nélkül „kikényszeríti”. E kikényszerítés mögött azonban mindig egy királyi parancs és/vagy egy társadalmi közmegegyezés húzódik meg.

A pénz mint „társadalmi közmegegyezés” a tanácskönyvei által idehaza is hamar híressé vált Samuelson professzor szellemes modelljével vonult be a modern közgazdaságtanba. (Hangsúlyozzuk, hogy a modern közgazdaságtanba, mert a „mi végre a pénz” kérdésének kedvenc, visszatérő megoldatlan dilemmája az optimistábbak szerint esetleg egészen Arisztotelészig visszavezethető, de a szkeptikusabbak szerint is legalább kétszáz éves kérdése tudományunknak.) Samuelsonnál az elszigeteltség nem térbeli, hanem időbeli. Képzeljük el, hogy minden generáció élete két korszakra bontható: az aktív fiatalokra és a boldog visszavonulást jelentő időskorra. Egy generáció fiataljai éppen egy időben élnek az előző generáció öregjeivel, de akár feltételezhetnénk is, hogy különböző szigeteken élnek, mert kezdetben nem sok közül van egymáshoz. A fiatalok termelnek, fogyasztanak, megtakarítanak, az idősek már nem termelnek, csak fogyasztanak.² Nem is lenne semmi probléma, a generációk nyugodtan élhetnének teljes elszigeteltségben, ha az, amit termelnek, tárolható lenne. De sajnos a fiatalokban előállított jószágról azt vesszük észre, hogy öregkorunkra megromlik, és nem fogyasztható. Azaz mégiscsak kell valamiféle kapcsolatot teremteni ezen elszigetelt generációk között. Mondjuk kötnek egy szerződést (ha még élnek az aranykori Öko sziget bölcsei, ők ennek részleteit is kidolgozhatják), melyszerint a fiatalok el nem fogyasztott termékeiket átadják az öregeknek, akiknek így biztosítva lesz a megélhetésük, és ők pedig abban bíznak, hogy majd a következő generáció fiataljai ugyanilyen módon eltartják őket. Kötnek tehát egy társadalmi szerződést. Betartható-e ez a szerződés? És működőképes-e az a modell, amely ezen a szerződésen alapul? Nem tévednek azok, akik a társadalmi szerződésen alapuló (pay as you go alapú) nyugdíjrendszerek fenntarthatóságáról folyó viták

ösét vélik felfedezni e modellben. Valószínűleg – sugallja Samuelson – sokat lendít e szerződés betarthatóságán és elszámolhatóságán, ha a mindenkori fiatalok, hasonlatosan a vacsorát adó Robinsonokhoz, szép opálszínű köveket kapnak átadott termékeikért cserébe, amelyet az egyszerűség kedvéért nevezünk pénznek, és amely mögött az a társadalmi közmegegyezés húzódik meg, hogy érte később ismét terméket lehet kapni a következő generáció fiataljaitól. Samuelsonnak ez az együtt élő vagy sokkal inkább egymás mellett élő generációs modellje Robinsont megszegyenítő karriert futott be. A generációk elszigeteltsége és együttműködése megoldatlan közgazdasági kérdések sokaságához látszott a kulcsot megadni.

Valószínűleg a ma sokak számára „ijesztően burjánzó” pénzügyi piacokból is többet értünk meg, ha a generációs Robinsonok történetén keresztül közelítjük meg: kényelmesebbé teszi életünket, ha a jövő bizonytalan eseményeire rendelkezünk olyan szerződésekkel, amelyek valamit ígérnek. Ezek a szerződések lehetnek kötvények, részvények, biztosítások, opciók vagy egyszerűen csak „pénz” nevű jogi konstrukciók; ezek valamifajta biztonságot adnak, noha tökéletes védelmet soha.

ROBINSON ÉS AZ INTERNET

Talán az eddigiekből is kiderült, hogy a Robinsonra vagy a Robinson-generációkra néző közgazda, akit ezen elemi érdeklődése miatt neveznek mikroökonomusnak, ugyanúgy a világ „nagy kérdéseire” keresi a választ, mint makroökonomusnak nevezett kollégája, akit nem annyira izgat az egyéni döntéshozatal, mert törvényszerűségeket vél találni a nagy aggregátumok mozgásában önmagában is. A már korábban feltett kérdés körül egyre hevesebben csapnak össze: az összehangoló egyéni döntésekre koncentráló mikroökonomia, az általános egyensúly idilli megközelítése tud-e válaszolni a ciklusokra, a pénzügyi és nem pénzügyi válságokra, a piacösszeomlásokra, a munkanélküliségre, az inflációra, amelyek éppen a világ surlódásosságát, az egyéni döntések nem összehangoltságát sugallják?

A kilencvenes évek egyik legnagyobb hatású Nobel-díjas közgazdász, Robert E. Lucas³ a hetvenes években ismét egy szigetmodellt épített annak illusztrálására, hogy az információs elszigeteltség mi-

Ilyen súrlódásokat eredményezhet racionális és összehangolt döntéshozók esetén is. Az alapprobléma, amelyre a választ kereste, azóta is újra és újra előkerülő dilemma: képes-e a kormányzat a gazdaságot pénzpumpálással élénkíteni, kis inflációval megvásárolható-e a mindenki számára kedvező gyorsabb növekedés? (Ismét csak a közgazdász hallgatók számára zárójelben: ezt nevezik gazdaságpolitikailag kiaknázható Phillips-görbe dilemmának.)

A sziget ismét a segítségünkre siet: ha ezek a Robinsonok, illetve generációs Robinsonok szigeteken élnek, akkor hiába racionálisak, hiába kísérlük meg összehangolni döntéseiket, a szigetek között az információ csak korlátosan hozzáférhető. Minden információ rendelkezésre áll arról, ami az adott szigeten történik, de szinte nincs információ arról, ami a másik szigeten, illetve a gazdaság egészében történik. Minden szigeten élnek fiatalok és idősek, véletlenszerű eloszlásban. Minden szigeten a Samuelson-féle társadalmi konszenzuson alapuló pénz működik: a fiataloktól az idősek pénzen veszik meg a fiatalok által megtermelt, de el nem fogyasztott jószágokat. Mivel a fiatalok eloszlása a szigetek között minden periódusban véletlenszerű, egyik szigeten – ahol kevesen vannak – nagyobb, a másik szigeten – ahova akkor éppen sokan jutottak – kisebb pénzbeli kereslettel néznek szembe, amit a szigeteken kialakuló árak híven közvetítenek számukra. Ahol sok fiatal lesz, és relatíve kevesebb öreg, ott csökkenni fognak az árak, ennek hatására a fiatalok is visszafogják a termelést, míg azokon a szigeteken, ahova épp kevés fiatal jutott, épp fordítva történik. A szigetek közötti árarányok így állandóan változnak, a szigetek közötti termelémegoszlás is, de az egyik sziget ár-emelkedését a másik árcsökkenése éppen kompenzálja, így a szigetek összességében nem történik semmi. Csak az árarányok változnak meg, az árszínvonal nem.

De működik egy szigetek felett álló állam, amely nem feltétlenül egyenletesen pumpálja a gazdaságba az idősek rendelkezésére álló pénzmennyiséget, hanem időnként véletlenszerűen megnöveli. Ezt rendkívül demokratikusan teszi: mondjuk mindenkinek megduplázza a pénzét. Mielőtt felcsillanna a szemünk, ne felejtsük el, hogy ennek kellemetlen hatása lehet az árakra: ha ez a kétszeresére nőtt pénzmennyiség változatlan kínálattal találkozik, nagyon egyszerűen minden ár a kétszeresére nő, és senkinek nem lesz jobb. És ne felejtsük, ha valahol elkezd a pénz beszívárogni, az előbb-utóbb szétterjed a gazdaságban, tehát érdektelen számunkra az a

kérdés, hogy Monte Christo talált vagyona Edmond Dantes jólétét növelte-e, mert természetesen növelte. A kérdés az, hogy miután az a pénz, amelyet a gróf költeni kezdett, lassan szétszivárgott az országban, Franciaország jóléte nőtt-e azáltal, hogy nőtt az emberek rendelkezésére álló össz-pénzmennyiség.⁴

Javítható-e a gazdaság állapota, ha több pénzt nyomunk a gazdaságba? „Úgy vélem, hogy egy nemzet boldogsága szempontjából semmiféle következményekkel nem jár, hogy a pénz nagyobb vagy kisebb mennyiségben áll rendelkezésre” – írta Hume 1752-ben már jócskán a vita közepén. Ekkor már túl vagyunk a merkantilisták és fiziokraták becsületsértésként sem mentes vitáin, de a közgazdaságelmélet fejlődésének még meglehetősen az elején járunk. Hiszen még Adam Smith előtt születik a mű, és megállapíthatjuk, hogy ezen állítás igazságtartalmának eldöntésében az elmúlt két évszázadban sem jutottunk előbbre. Hajlunk arra, hogy teljesen tiszta esetben Hume-nak és követőinek van igaza: a magyar Monopoly játékban ugyan százszor annyi pénzt kapunk, mint az amerikaiban, de mindennek az ára is éppen százszoros, így különösebb jelentősége nincs a dolognak. De azt is tudjuk, hogy „teljesen tiszta esetek” nincsenek.

Robinsonokkal, szigetekkel és Robinsonok és szigetek nélküli modellekkel éppen e „nem tiszta eseteket” kísérli a közgazdaságtan évszázadok óta pontosan megfogni, azt, hogy tudjuk, mikor mire számíthatunk (nem állunk sokkal rosszabbul, mint a meteorológusok).

Nos, egy ilyen nem tiszta eset a lucasi fiatalok és öregek sokszigetes modellje. Azt már láttuk, mi a következménye annak, ha az egyik szigetre sok, a másikra kevés fiatal kerül: megváltoznak az árarányok és a termelési arányok. De mi van akkor, ha közben deus ex machina módon az állam minden öregnek megduplázza a pénzét, és nekünk szegény fiataloknak fogalmunk sincs arról, hogy hirtelen azért nőtt-e meg a kereslet szigetünkön, mert mi kevesen vagyunk, tehát tényleg többet kell termelnünk, vagy pusztán azért, mert minden öregnek több lett a pénze, tehát minden szigeten minden termék ára megduplázódott. Ez az a helyzet, amikor az információt tökéletlenül közvetítik az árak: az árak, amelyek első Robinson-modellünkben a Robinsonok döntéseinek összehangolását voltak hivatottak elvégezni, most rosszul funkcionálnak – információhiányunkon sajnos nem segítenek, így valamifajta stratégia kialakítására kényszerülünk, amelynek eredményeként bizony előfordulhat, hogy pusztán a több pénz többlet-

termelést eredményez (a pénz tehát mégis boldogabbá tette a társadalmat!). „Az információs tökéletlenség a szokásos stratégiákat megváltoztathatja, és nem várt eredményhez vezethet” – üzeni Lucas, hozzátéve, hogy a pénzcöpögtető állam nem kapott működtethető gazdaságpolitikai fegyvert a kezébe, mert nem kiszámítható, hogy mi lesz a több pénz hatása.

Az információs szigetmodell egy időre megint forradalmasította a közgazdasági gondolkodást; ha nem teljesebb az információk, akkor sajátos stratégiák ala-

kulhatnak ki, amelyeket érdemes gondosan tanulmányozni. Mindez kellően plauzibilis volt még a nyolcvanas években is, de mi van az Internet korában, amikor minden Robinson minden elzárt szigeten lóg a hálón, és nincs információs súrlódás?

E kérdés megválaszolását egyelőre meghagyjuk a jelen kor Robinson-kutatóinak, reménykedve várva a választ, melynek során kiderül, az Interneten lógó Robinson segít-e megértetni velünk a mai pénzvilág súrlódásait és mechanizmusait.

Jegyzetek

1. Az 1929-es nagy gazdasági világválság kezdete a New York-i tőzsdekrach volt. 1987. október 19-én volt a fekete hétfő, amikor a New York-i tőzsde zuhanását a világ többi tőzsdéjén végigsöprő árzuhanás követte. 1998 augusztusában pedig – miután bejelentették az orosz államadósság törlesztésének felfüggesztését – a világ tőzsdeindexei ismét mélyrepülésbe kezdtek.

2. Természetesen e kétgenerációs modell továbbfejleszthető pl. háromgenerációssá, ahol van a nem termelő gyerekkor, a termelő ifjúkor, és a pihe-néssel töltött időskor. E háromgenerációs együtt élő modell mechanizmusát legkönnyebben azok érthetik meg, akiknek negyedikes olvasókönyvében még szerepelt János bácsi három kenyere (a maiakéból már kimaradt.) A történet szerint János bácsi minden nap három kenyeret vesz a péknél, aki a gyerekek okulására előbb-utóbb megkérdezi, miért teszi ezt, és így János bácsi elmondhatja: „eggyel törlesztek, egyet fogyasztok, egyet hitelezek”, azaz egyet kapnak szülei, egyet megeszik maga a feleségével, egyet meg a gyerekeinek ad, abban a reményben, hogy időskorában majd neki is törleszteni fognak. A tankönyvszerző természetesen nem sejtette, hogy stacioner modellt írt fel: a fogyasztás szintje időben nem változik, mindig, minden korban mindenki egy kenyeret fogyaszt. De az együtt élő generációs modell ilyen plauzibilis leírása gyönyörű, és az igazi társadalmi közmegegyezés elműködik pénz nélkül.

3. Éppen Lucas kapcsán született a mikroökonómiai, egyéni döntéshozói racionalitáson alapuló modellek egyik legszellemesebb, noha nem feltétlenül legrelevánsabb kritikája. Lucas ugyanis munkaerőpiaci modelljével szerzett hírnevet fiatalon, amelyben a munkavállaló – a tengerben úszó Robinsonhoz hasonlóan – azt dönti el, hogy inkább a közvetlenül jóérzetet eredményező pihe-ésre vagy a jövedelmet és így szintén áttételesen jóérzetet, de közvetlenül rosszérzetet eredményező munkára fordítsa idejét. Így a munkanélküliség mint önkéntes, racionális vállalás jelenik meg: a kínált bér nem kecs eget elegendő hasznosság-kompenzációval az elvesztegetett szabadidőért. Tobin ennek kapcsán jegyezte meg fanyarul: „Aha! most már értem. Akkor a nagy gazdasági válságot a lustaság világméretű elhatalmasodásával magyarázhatjuk.”

4. Feltehetőleg többen elgondolkoztak azon gyermekkorukban, milyen jó is lenne, ha másnapról kihirdetnék, hogy „Gazdálkodj okosan” (a fiatalabbak esetében: „Monopoly”) pénzekkel is lehet fizetni, mert hirtelen milyen gazdagok lennénk. Aztán rájöttünk, hogy másnak is van „Gazdálkodj okosan”-ja, és ha már nem annyira voltunk gyerekkorban, akkor hirtelen eszünkbe jutott a nagyapánktól (fiatalabbak esetében dédapánktól) örökölt 1946-os tízbillió pengős bankjegy, és hosszasan meditatálhattunk azon, hogy a több pénz boldogít-e vagy sem. Az önző, magánkonklúzióink persze azért mindig az volt: minket, személy szerint boldogít.

